

Stefan Zweig

S V E T

V Č E R A

J Š K A

premedia

Stefan Zweig

S V E T

V Č E R A

J Š K A

Spomienky Európana

Stefan Zweig
SVET VČERAJŠKA

Die Welt von gestern

Druhé vydanie, vo vydavateľstve Premedia prvé
Vydala Premedia Group, s. r. o., Bratislava 2014, ako svoju 56. publikáciu
www.premedia.sk

Grafická úprava textu Izabela Koska
Obálka Martin Mistrík (www.zelenaluka.sk)
Vytlačil Arimes

Preklad © Ivan Cvrkal, 1994, 2014
ISBN 978-80-8159-081-8

Stretávajme sa s časmi, ako nás hľadajú

SHAKESPEARE: Cymbeline

Úvod

Svojej osobe som nikdy nepripisoval tolkkú dôležitosť, aby ma lákalo vyrozprávať iným ľuďom svoj životný príbeh. Veľa sa muselo prihodiť, nekonečne viac udalostí, katastrof a skúšok, ako zvyčajne prežijú jednotlivé generácie, kým som si dodal odvahy a pustil sa do knihy, v ktorej bude moje ja vystupovať ako hlavná osoba alebo – presnejšie povedané – bude stredobodom deja. Nie je mojím úmyslom predstavovať seba, vystupujem tu ako komentátor pri premietaní diapozitívov; čas podáva obrazy, ja ich len komentujem slovami a vlastne ani nerozprávam natoľko svoj údel, ale údel celej generácie – našej jedinečnej generácie, na ktorú dolahla ťarcha osudu väčšmi ako na ktorúkoľvek inú generáciu. Samotnú existenciu každého z nás, aj toho najnepatrnejšieho a najmenšieho človečika, zmietali takmer neprestajné sopečné otrasy nášho európskeho kontinentu; a v tomto nesčíselnom zástupe si ja sám nenárokujem inú prednosť, okrem jednej jedinej: ako Rakúšan, Žid, spisovateľ, humanista a pacifista som sa vždy ocitol práve uprostred najprudších otrasov zeme. Ony ma tri razy pripravili o existenciu a dom, odtrhli ma od všetkého niekdajšieho a minulého života, prudko a dramaticky ma vymrštili do prázdnoty; a ja som sa ocitol tvárou v tvár mne už dobre známemu „neviem, kam sa podieť“. Ale nesmútim za tým; práve bezdomovec sa oslobodzuje v novom zmysle slova, a len ten, kto už nie je spätý s ničím, nemusí brať nijaký ohľad. Dúfam, že aspoň takto, úprimne a nestranne, splním hlavnú podmienku správneho a čestného zobrazenia čias.

Odtrhli ma od všetkých koreňov, a dokonca od zeme, ktorá živila tieto korene – som naozaj človek, ktorému niet páru v uplynulých časoch. Narodil som sa roku 1881, vo veľkej a mocnej cisárskej ríši, v monarchii Habsburgovcov, no nehl'adajte ju na mape: zmizla bez stopy. Vyrastal som vo Viedni, v dvojtisícročnej nadnárodnej metropole a musel som ju opustiť ako dáky zločinec, ešte kým ju zdegradovali na provinčné nemecké mesto. Moje literárne dielo spálili do tla v jazyku, v ktorom som ho napísal, a práve v tej istej krajine, kde si moje knihy našli priateľov medzi miliónmi čitateľov. A tak už nikam nepatrím, všade som

cudziniec, prinajlepšom hosť; prišiel som aj o pravú otcinu, ktorú si moje srdce vyvolilo, o Európu, ktorú už po druhý raz trhajú na kusy v bratovražednej vojne. Proti svojej vôli som sa stal svedkom najstrašnejšej porážky rozumu a najdivšieho víťazstva brutality v kronike čias; ešte nikdy – neuvádzam to s pýchou, ale zahanbený – neutrpela ani jedna generácia taký morálny pád z duchovných výšin ako práve naša. V malom intervale, od čias, keď mi začali rašiť fúzy, až do doby, keď mi už šedivejú, v tomto jednom polstoročí došlo k viacerým radikálnym zlomom a zmenám ako inokedy za desať ľudských pokolení a každý z nás cíti: bolo toho priveľa! Môj dnešok sa natoľko odlišuje od ktoréhokolvek môjho včerajška ako moje vzostupy a pády, až sa mi zaúse vidí, že som neprežil jeden život, ale viaceré, navzájom úplne rozličné. Často sa mi stáva, že nepozorne vyslovím „môj život“ a vzápätí sa mimovoľne sputujem „ktorý život“. Ten, pred svetovou vojnou, pred prvou alebo vari onen pred druhou, či dnešný život? Pristihnem sa, keď poviem „môj dom“, že zrazu neviem, ktorý z bývalých domov som mal na mysli, či ten v Bathe, onen v Salzburgu alebo rodičovský dom vo Viedni. Keď poviem „u nás“, hneď si zdesene pripomeniem, že už nepatrím medzi ľudí svojej domoviny, ani medzi Angličanov či Američanov, že tam už nie som organicky spätý a sem sa už nikdy úplne nevráť; cítim, ako svet, v ktorom som vyrástol, a dnešný svet i svet medzi oboma týmito svetmi sa oddelujú na úplne odlišné svety. Po každý raz, keď v rozhovore s mladšími priateľmi spomeniem epizódy z čias pred prvou vojnou, badám z ich prekvapených otázok, koľko z toho, čo pre mňa znamená ešte samozrejmu realitu, je pre nich už históriou, alebo si to nevedia vôbec predstaviť. Akýsi tajomný inštinkt vo mne im dáva za pravdu: medzi naším dneškom, včerajškom a predvčerajškom sa spálili všetky mosty. Čudujem sa, koľko hojnosti, mnohotvárnosti sme napchali do úzkeho rámca jednej jedinej – pravda, krajne nepohodlnej a ohrozenej – existencie, a ešte väčšmi žasnem, keď ju porovnávam so životom svojich predkov. Otec, starý otec – čože tí už videli? Svoj život prežili monotónne. Ich jediný život od začiatku do konca nepoznal vzostupy, pády, otrasy a nebezpečenstvá, bol to život s bezvýznamnými konfliktmi, nebadateľnými prechodmi; v ustálenom rytme, vlny čias ich niesli pohodlne a ticho od kolísky po hrob. Žili si v tej istej krajine, v tom istom meste, ba takmer ustavične v tom istom dome; to, čo sa odohrávalo vonku vo svete, sa stalo iba v novinách a nebúchalo im na dvere izby. Za ich čias hádam kdesi vzbĺkla nejaká vojna, no bola

to len taká vojnička, ak ju meriame dnešnými rozmermi, odohrávala sa d'aleko na hraniciach, nebolo počuť delá a po polroku dotlela, zabudli na ňu, bola iba uschnutým listom dejín a opäť nastúpil ten istý starý život. Lež my sme preživali všetko bez návratu, nič nám nezostalo z predchádzajúcich čias, nič sa nevrátilo; našou výsadou bolo, že sme sa do krajnosti zúčastnili na všetkom, čo dejiny zvyčajne šetrne pridelujú vždy jednotlivej krajine, jednotlivému storočiu. V najhoršom prípade sa jedna generácia zúčastnila na revolúcii, druhá na puči, tretia bola vo vojne, štvrtá zažila hladomor, piata štátny bankrot – a viaceré požehnané krajiny a požehnané generácie dokonca neokúsili z toho vôbec nič. No pre nás, čo máme dnes na krku šesťdesiatku a de iure by sme mali mať pred sebou ešte nejaký ten rôčik života, jestvuje hádam niečo, čo sme nevideli, nepretrpeli, nezažili? Od začiatku do konca sme sa prehrýzali katalógom všemožných katastrof, na aké sa len dá pomyslieť (a ešte vždy nie sme na poslednej strane). Ja sám som bol súčasníkom oboch najväčších vojen ľudstva, ba dokonca som každú prežil na inom fronte, prvú na nemeckom, druhú na antinemeckom. Pred vojnou som spoznal najvyšší stupeň a najvyššiu formu individuálnej slobody a vzápätí jej najhlbší pokles od stáročí, oslavovali ma i pohrdali mnou, bol som slobodný i v nevoli, bohatý aj chudobný. Mojm životom prehrmeli všetky sinavé tátoše apokalypsy, revolúcie a bieda, devalvácia meny a teror, epidémie a emigrácia; pred očami mi rástli a šírili sa veľké masové ideológie, fašizmus v Taliansku, nacizmus v Nemecku, bolševizmus v Rusku a najmä ten najhorší mor, nacionalizmus, ktorý otrávil rozkvet našej európskej kultúry. Stal som sa bezbranným, bezmocným svedkom nepredstaviteľného pádu ľudstva do barbarstva, o ktorom sme sa nazdávali, že sa naň už dávno zabudlo, do barbarstva s vedomou a programovou dogmou antihumanizmu. Opäť po dlhých stáročiach nám bolo súdené sledovať vojnu bez jej vypovedania, koncentračné tábory, mučenia, masové rabačky a bombardovanie bezbranných miest, všetky beštiálnosti, aké nepoznalo posledných päťdesiat generácií a dúfajme, že budúce generácie ich už nebudú musieť znášať. Je paradoxné, že v tom istom čase, keď morálka nášho sveta upadla o tisícročie, som sledoval, ako sa to isté ľudstvo pozdvihlo k netušeným činom v technike i v duchovnej oblasti, jedným mávnutím krídel prekonal všetko, čo dosiahlo za milióny rokov: lietadlom si dobylo vzduch, pozemské slovo prenieslo v tej istej sekunde cez zemeguľu a zvíťazilo nad vesmírnym priestorom, rozbilo atóm, premohlo najzákernejšie choroby;

takmer denne sa ukazovalo, že je možné to, čo ešte včera bolo nemožné. Nikdy až do tejto hodiny sa ľudstvo ako celok nesprávalo diabolskejšie a nikdy nevykonalo toľko činov božskej povahy.

Pokladám si za povinnosť vysloviť svedectvo o tomto našom živote nabitom očakávaniami, bohatom na dramatické prekvapenia, lebo – opakujem – každý bol svedkom týchto obrovských premien, každý bol nútený stať sa ich svedkom. Pre našu generáciu nebolo úniku, ani možnosti ostať bokom ako v časoch minulých; vďaka novej organizácii súčasnosti sme boli ustavične na pulze doby. Ak bomby v Šanghaji rozmetali domy, vedeli sme to v Európe v našich izbách skôr, ako vyniesli ranených z ich domov. To, čo sa udialo tisíc míľ za morom, sa nás bytostne dotklo vďaka obrazu. Nebolo ochrany, zábezpeky pred ustavičným informovaním a vťahovaním do udalostí. Nebolo krajiny, kam by sme ušli, ticha, ktoré by sme si kúpili, vždy a všade nás dolapila ruka osudu a strhávala do svojej nenásytnej hry.

Clovek sa ustavične musel podriaďovať požiadavkám štátu, podhadzovali ho ako korisť tej najstúpidejšej politiky, nútili ho prispôbovať sa najfantastickejším zmenám, vždy bol prikoVANÝ k spoločnému, nech sa akokoľvek urputne bránil; neodolateľne ho to strhávalo so sebou. Nech ktokoľvek z nás prechádzal týmto obdobím, lepšie povedané, keď nás cezeň hnali a prenasledovali – prestávok a oddychu sme mali málo zažil viac z histórie ako ktorýkoľvek z jeho predkov. A dnes stojíme opäť na rázcestí, na konci a novom začiatku. Preto vôbec nekonám neúmyselne, ak predbežne končím retrospektívny pohľad na svoj život pri určitom dátume. Onen septembrový deň roku 1939 je definitívnou bodkou za epochou, ktorá nás, šesťdesiatnikov, formovala a vychovala. Ak naším svedectvom poskytneme nasledujúcej generácii len úlomok z rozpadávajúcej sa štruktúry pravdy, netvorili sme úplne nadarmo.

Uvedomujem si nepriaznivé, ale pre naše časy mimoriadne charakteristické okolnosti, za ktorých sa usilujem sformulovať tieto spomienky. Píšem ich uprostred vojny, v cudzine a bez akýchkoľvek pomôcok, čo by mi osviežili pamäť. V hotelovej izbe nemám naporúdzi ani jeden exemplár svojich kníh, nijaké zápisky, ani listy priateľov. Odnikiaľ si nemôžem zadovožiť informácie, lebo na celom svete je pošta medzi krajinami prerušená alebo ju brzdí cenzúra. Každý z nás žije osve ako pred sto rokmi, skôr než vynašli parník, železnicu, lietadlo a poštu. Z celej svojej minulosti nemám teda so sebou nič, len to, čo nosím za čelom. Všetko

ostatné je pre mňa v tomto okamihu nedosiadnuteľné alebo stratené. Lež naša generácia sa dôkladne naučila dobrému umeniu nesmútiť za strateným a hádam strata dokumentácie a detailu bude mojej knihe dokonca užitočná. Nepokladám našu pamäť za čosi, čo jeden prvok iba náhodne uchováva a druhý náhodne stráca, ale za vedome usporadúvajúcu a múdro vylučujúcu silu. Všetko, čo človek pozabúdal z vlastného života, vnútorný inštinkt vlastne už dávno odsúdil na zabudnutie. Len to, čo sa chce samo uchovať, má právo zostať pre iných. Nuž teda vy, spomienky, hovorte a vyberajte namiesto mňa, podajte aspoň odlesk môjho života, kým neklesne do temnôt!

Svet istoty

*V pokoji nás vychovali
a zrazu vrhli svet do tlamy,
prúd hučiacich vln vedľa nás sa valí,
čo-to nás dráždi, čo-to omámi,
všeličo zarmúti, a pocit nepokojný
sa kolíše, kým presne plynie čas,
my cítime a naše pocity a dojmy
bláznivý chaos sveta zmýva z nás.*

J. W. GOETHE

(preložil J. Lenko)

Ak sa pokúšam nájsť primeranú definíciu čias pred prvou svetovou vojnou, keď som vyrastal, dúfam, že budem najpresnejší, ak poviem: bol to zlatý vek istoty. Všetko v našej takmer tisícročnej rakúskej monarchii akoby boli založili natrvalo a štát sám bol najvyšším garantom tejto stálosti. Práva, ktoré zaručoval občanom, uzákonil parlament, slobodne zvolené zastupiteľstvo ľudu, a každá povinnosť bola prísne vymedzená. Naša mena, rakúska koruna, obiehala v ligotavých zlatkách a takto zaručovala jej stabilitu. Každý vedel, koľko vlastní alebo koľko mu prináleží, čo je dovolené a čo zakázané. Všetko malo svoje pravidlá, určitú mieru a váhu. Vlastník majetku si presne vyrátal, koľko mu to ročne vynesie na úrokoch, úradník, dôstojník si spoľahlivo našli v kalendári rok, kedy postúpia a kedy pôjdu do penzie. Každá rodina mala určitý rozpočet, vedela, koľko potrebuje na bývanie a stravu, koľko na letnú dovolenku a reprezentáciu; navyše bolo nevyhnutné starostlivo si odložiť malý obnos na nepredvídané okolnosti, choroby a pre lekára. Majiteľ pokladal svoj dom za bezpečný príbytok pre deti a vnukov, gazdovstvo a obchod sa dedili z pokolenia na pokolenie; dojčatá, čo ešte ležalo v kolíske, vložili do pokladničky alebo sporiteľne prvý obnos na cestu životom, maličkú „zálohu“ do budúcnosti. V tejto rozľahlej ríši všetko stálo

pevne a neochvejne na svojom mieste a najvyššie stál staručký cisár; každý vedel (alebo sa nazdával), že ak umrie, nastúpi iný a nič sa nezmení v tomto dobre naprogramovanom poriadku. Nik neveril, že príde vojna, revolúcie a prevraty. Všetko radikálne, všetko násilnícke považovala táto éra rozumu za nemožné.

Onen pocit istoty bol pre milióny nesmierne príťažlivý, bol to spoločný životný ideál. Len s touto istotou sa pokladalo za vhodné prežiť život a ustavične širšie a širšie kruhy užívali svojím dielom tento drahocenný majetok. Zo začiatku sa z tejto výhody tešili len majetní, postupne sa však dopredu tisli široké masy; storočie istoty sa stalo zlatým vekom poisťovníctva. Ľudia uzatvárali asekuráciu na dom proti ohňu a vlámaniu, polia si poisťovali proti krupobitiu a škodám z nečasu, svoje telá proti úrazom a chorobám, kupovali si životnú rentu v starobe a dievčatkám kládli do kolísky poisťovací list na budúce veno. Napokon sa zorganizovali dokonca robotníci, vydobyli si normalizovanú mzdu a nemocenské pokladnice, zriadenci sporili na starobné poistenie a dopredu si ukladali v pohrebnej sporiteľni na svoj pohreb. Len ten, kto bezstarostne hľadel do budúcnosti, s dobrým pocitom vychutnával prítomnosť.

V tejto dojímavej dôvere, že každý si môže zabarikádovať svoj život, upchať i tú najmenšiu štrbinku pred akýmkoľvek vpádom osudu, spočívala, napriek všetkej solídnosti a skromnosti nazerania na život, veľká a nebezpečná spupnosť. Devätnáste storočie so svojím liberalistickým idealizmom bolo úprimne presvedčené, že je na priamej a neomylnnej ceste k „najlepšiemu zo všetkých svetov“. Ľudia s pohrdaním hľadeli na predchádzajúce epochy, ich vojny, núdzu a revolty ako na časy, keď bolo ľudstvo ešte nedospelé a málo osvietené. Teraz to však bude už len záležitosť desaťročí, kým sa definitívne prekoná posledné zlo a násilie. Táto viera v neprestajný, nezadržateľný „pokrok“ mala v onom veku naozajstnú silu akéhosi náboženstva; ľudia verili v tento „pokrok“ väčšmi ako v bibliu a jeho evanjelium, zdanlivo nezvratne a dennodenne sa potvrdzovali nové zázraky vedy a techniky. A naozaj, všeobecný vzostup koncom tohto pokojného storočia bol ustavične viditeľnejší, rýchlejší, mnohostrannejší. Na uliciach v noci namiesto ponurých lampášov žiarili elektrické svetlá, obchody prenášali z hlavných ulíc svoj nový zvodný lesk až do predmestí, vďaka telefónu mohol človek s človekom hovoriť na

dialku, už aj uháňal do diaľav na voze bez koní novou rýchlosťou, už sa vzniesol do vzduchu v splnenom Ikarovom sne. Pohodlie sa zo šľachtických domov šírilo do meštianskych, voda sa už nemusela pri-nášať zo studne alebo z chodby, oheň sa nemusel namáhavo rozkladať v peci, šírila sa hygiena, špina mizla. Ľudia opeknievali, mocneli, odkedy im šport zoceloval telo, boli zdravší, stále zriedkavejšie bolo vidieť na uliciach kaliky, ľudí s hrvoľom, s kýpľami; a všetky tieto zázraky spôsobila veda, tento archanjel pokroku. Napredovalo sa aj v sociálnej oblasti; z roka na rok sa udeľovali jednotlivcovi nové práva, justícia postupovala miernejšie a humannejšie, ba dokonca problém nad všetky problémy – bieda širokých mäs – sa už nezdal neprekonateľný. Stále širším spoločenským vrstvám sa zaručovalo volebné právo a tým možnosť legálne si brániť záujmy, sociológovia a profesori sa predbiehali v úsilí utvárať zdravšiu a dokonca šťastnejšiu životnú úroveň proletariátu – nečudo, že sa toto storočie opájalo svojou zdatnosťou a každé zavŕšené desaťročie pociťovalo len ako predstupeň iného, lepšieho. Ľudia neverili v barbarský úpadok, aký predstavovali vojny medzi európskymi národmi, tak ako neverili v bosorky a mátohy; naši otcovia uvzato prekypovali dôverou v neomylnú a záväznú moc tolerancie a konziliantnosti. Úprimne sa nazdávali, že hranice a rozdiely medzi národmi a náboženstvami sa postupne rozplynú a zavládne všeobecný humanizmus, čím sa zaručia celému ľudstvu najvyššie hodnoty – mier a istota.

Nám, dnešným ľuďom, ktorí sme dávno vyškrtili z nášho slovníka slovo „istota“ ako dáky fantóm, je ľahké sa vysmievať z optimistického bludu tejto idealisticky zaslepenej generácie presvedčenej, že technický pokrok ľudstva nevyhnutne vyvolá okamžitý a rapidný vzostup morálky. Nás, poučených naším storočím, už neprekvapí nijaký výbuch kolektívnej beštiálnosti, od každého nadchádzajúceho dňa čakáme čosi ešte podlejšie ako od predošlých dní a podstatne skeptickejšie sa stavíme k morálnej prevýchove ľudstva. Museli sme dať za pravdu Freudovi nazerajúcemu na našu kultúru, na našu civilizáciu len ako na tenkú vrstvu, ktorú môžu každým okamihom pretrhnúť deštruktívne, pudové sily podsvetia, postupne sme si navykli žiť bez pôdy pod nohami, bez práva, bez slobody, bez istoty. Už dávno sme sa pre našu existenciu zriekli náboženstva otcov, ich viery v rýchly a trvalý vzostup ľudskosti; nám, strašlivo poučeným,

zoči-voči katastrofe, ktorá jediným úderom vrhla späť naše humánne úsilie o tisíc rokov, sa javí tento ich nerozvážny optimizmus banálnym. Hoci to bol iba mámor, predsa len tento nádherný a ušľachtilý blud, ktorému slúžili naši otcovia, bol ľudskejší a plodnejší ako dnešné heslá. A napriek všetkému poznaniu a sklamaniu, pôsobí vo mne čosi tajomné a nedovolí mi sa od neho úplne odpútať. To, čo sme v detstve priam z povetria nasali do krvi, už sa z nej nevyľúči. Navzdory všetkému, čo mi každý deň zuní v ušiach, napriek ponížovaniu a skúškam, akých sa ušlo mne i mojím nespočetným osudovým druhom, neviem úplne zaprieť vieru svojej mladosti, že sa to raz opäť napriek všetkému zlepší. Ešte aj z priepasti hrôzy, v ktorej sa dnes poloslepí motkáme s vydesenou a zlomenou dušou, ustavične dvíham zrak k oným starým súhvezdiami, ktoré žiarili nad mojím detstvom, a so zdedenou dôverou sa utešujem, že tento pád sa bude raz javiť len ako interval vo večnom rytme neprestajného napredovania.

Dnes definitívne vieme, že svet istoty, ktorý už dávno rozmetala veľká búrka, bol iba vzdušný zámok. Lež moji rodičia v ňom prebývali ako v kamennom dome. Do ich teplej príjemnej existencie nevrhla ani raz víchrica, ba ani len ostrý závan vetra; veď aj mali osobitnú veternú zástenu: boli zámožní ľudia, postupne bohatli a dokonca veľmi zbohatli, čo v oných časoch spoľahlivo chránilo obloky i steny. Ich spôsob života sa mi natoľko vidí typický pre takzvané „dobré židovské meštianstvo“, ktoré poskytlo viedenskej kultúre základné hodnoty a z vďaky za ne ich úplne vyhubili, že informáciou o ich príjemnej a tichej existencii vlastne rozprávam čosi neosobné: podobne ako moji rodičia žili vo Viedni v tomto storočí garantovaných hodnôt ďalšie desaťtisíce alebo dvadsaťtisíce rodín.

Otcova rodina pochádzala z Moravy. Vo vidieckych mestečkách židovské obce nažívali v najlepšej zhode so sedliactvom a drobným meštianstvom; takto im úplne chýbala poníženosť a na druhej strane chytrácka, do popredia sa derúca netrpezlivosť haličských východných Židov. Silní a mocní od života na vidieku isto a pokojne si kráčali svojou cestou tak, ako si sedliaci ich vlasti vykračovali poľom. Zavčas sa emancipovali od ortodoxného vierovyznania a stali sa vášnivými prívržencami dobového náboženstva „pokroku“, v politickej ére

liberalizmu delegovali do parlamentu najváženejších poslancov. Keď presídlili z domoviny do Viedne, s prekvapujúcou rýchlosťou sa prispôbili vyššej kultúrnej sfére a ich osobný vzostup sa organicky spájal so všeobecným rozmachom čias. Aj v tejto forme prechodu sa naša rodina správala úplne typicky. Môj starý otec z otcovej strany distribuoval tovar z manufaktúr. Potom sa v Rakúsku začala v druhej polovici storočia priemyselná konjunktúra. Mechanické tkáčske stavy a pradiarenské stroje importované z Anglicka priniesli racionalizáciu, čo spôsobilo ohromné zlacnenie v porovnaní s ručným, ale zastaraným tkaním; a práve židovskí obchodníci, obdarení obchodným duchom a pozorovacou schopnosťou i medzinárodným prehľadom, boli v Rakúsku prví, čo pochopili nevyhnutnosť a výnosnosť prechodu na priemyselnú výrobu. Väčšinou s malým kapitálom rýchlo zakladali improvizované továrne zo začiatku poháňané len vodnou energiou; tie sa postupne premieňali na vplyvný český textilný priemysel a ovládli celé Rakúsko a Balkán. Kým teda môj starý otec ako typický predstaviteľ predchádzajúcej epochy organizoval výmenu hotových výrobkov, môj otec už rozhodne vkročil do nových čias, tridsaťročný založil v severných Čechách malú tkáčovňu, z ktorej pomaly a obozretne vybudoval za dlhé roky mohutný podnik.

Takýto opatrný spôsob rozrastania podniku, napriek lákavej a žičlivej konjunktúre, zodpovedal duchu čias. Navyše bol v súlade s krajne zdržanlivou a úplne nechamtivou otcovou povahou. Prijal krédo epochy *safety first*; preňho bolo dôležitejšie vlastniť „solídny“ podnik – aj to bolo obľúbené heslo čias – s vlastným kapitálom, ako ho vybudovať do obrovských rozmerov bankovými úvermi alebo hypotékami. Po celý život sa nesmierne hrdil, že nik nevidel jeho meno na dlhopise či zmenke a že v jeho banke – pochopiteľne, v tej najsolídnejšej, v Rothschildovom úverovom ústave – ho viedli len v položke príjmov. Bridil sa mu akýkoľvek zárobok, ak bol na ňom len najmenší tieň rizika, a po celý život sa nezapojoval do cudzieho podnikania. Ak napriek tomu postupne bohatol a bol stále bohatší, nevďačil za to trúfalým špekuláciám alebo osobitne prezieravým operáciám, len sa prispôbil všeobecnej metóde oných opatrných čias – vždy spotreboval iba skromnú časť príjmov a z roka na rok prikladal ku kapitálu značný obnos. Ako väčšina členov jeho generácie, aj otec by pozeral na každého, čo bezstarostne mína polovicu

príjmov, ako na trúfalého márnokratníka – aj toto bolo okrídlené slovo éry istoty – „čo nemyslí na budúcnosť“. Vďaka ustavičnému ukladaniu ziskov v tejto epoche stupňujúcej sa prosperity, keď sa štátu nežiadalo odtrhnúť si ani z tých najvyšších príjmov viac ako zopár percent na daniach, a keď na druhej strane prinášali štátne a priemyselné hodnoty vysoké úroky, bolo plynulé bohatnutie zámožných ľudí len pasívnym výkonom. A vyplácalo sa; sporivého človeka ešte neokrádali tak, ako v časoch inflácie, solídneho jedinca neokabátili a práve tí najtrpezlivejší, čo nešpekulovali, mali najvyšší zisk. Vďaka prispôsobeniu sa všeobecnému systému tých čias otec už v päťdesiatke patrila aj podľa medzinárodných kritérií k veľmi zámožným ľuďom. No životný štandard našej rodiny postupoval len veľmi váhavo za stále rýchlejším rastom majetku. Postupne sme si dožičili isté pohodlie, z menšieho bytu sme sa presťahovali do väčšieho, zjari sme si prenajímali koč na popoludnia, cestovali sme druhou triedou v spacom vozni, ale až v päťdesiatke si otec dožičil po prvýkrát istý luxus a v zime odcestoval s mamou na mesiac do Nizzy. Naš základný postoj sa v podstate nezmenil, užívali sme bohatstvo, lebo sme ho mali a nevystavovali sme ho na obdiv; keď sa stal otec miliónárom, nikdy nefajčil importovanú cigaru, lež – tak ako cisár František Jozef lacnú viržinku – jednoduché erárne trabuko, a keď si zahral v karty, vždy len o malé sumy. Neochvejne sa pridržal zdržanlivosti, príjemného, ale diskrétného života. Hoci bol neporovnateľne reprezentatívnejší a vzdelanejší ako väčšina jeho kolegov – vynikajúco hral na klavíri, písal, jasne a dobre hovoril po francúzsky a anglicky – tvrdošijne odmietal všetky pocty a čestné funkcie, za celý život sa nepachtil za titulmi ani za vyznamenaním, nikdy ich neprijal, hoci mu ich často ponúkali, veď mal postavenie veľkopriemyselníka. Nikomu sa neprosiť, nikomu nebyť zaviazaný slovíčkom „prosím“ alebo „ďakujem“ – táto skrytá hrdosť znamenala preňho viac ako akákoľvek okázalosť.

V živote každého z nás neodvratne nadíde čas, keď opäť stretávame nášho otca v obraze vlastnej bytosti. Oná povahová črta, príklon k súkromiu, k anonymite životného postoja, sa u mňa začína prejavovať z roka na rok silnejšie, hoci je vlastne v rozpore s mojím povoláním, menom i osobou, ktoré si vynucujú istú publicitu. Z tej istej utajenej pýchy som odjakživa odmietal každý prejav formálnej

úcty, neprijal som ani vyznamenanie, ani titul, ani prezidentskú funkciu v spolku či akadémii, alebo v predstavenstve, nikdy som nebol členom poroty, dokonca je pre mňa utrpením, keď musím sedieť pri slávnostnej tabuli a už len myšlienka, že musím niekoho kvôli čomusi osloviť, mi vysúša hrdlo po prvom slove – ba aj vtedy, keď sa moja prosba týka niekoho tretieho. Viem, aké zastarané sú tieto zábrany vo svete, v ktorom si človek uchová slobodu len ľstou a únikom, a kde, ako povedal starý Goethe, „rad a titul ťa v tlačnici ochránia pred nejedným buchnátom“. Lenže je to môj otec vo mne a jeho utajená pýcha, ktorá ma núti držať sa v úzadí a nesmiem jej klásť odpor; lebo otcovi vďačím za to, čo možno vnímam ako jediné a isté vlastníctvo: pocit vnútornej slobody.

Moja matka, ktorá sa za slobodná volala Brettauerová, mala iný, internacionálnejší pôvod. Narodila sa v Ancone, v južnom Taliansku, a taliančina bola jazykom jej detstva takisto ako nemčina; vždy, keď sa o niečom dohovárala s mojou starou mamou alebo so svojou sestrou, čomu nemalo služobníctvo porozumieť, prešla na taliančinu. Už od útlej mladosti som bežne jedával rizoto a vtedy ešte zriedkavé artičoky, ba aj iné špeciality južnej kuchyne, a keď som neskôr prichádzal do Talianska, od prvej chvíle som sa tam cítil ako doma. Lež mamina rodina vôbec nebola talianska, ale vedome internacionálna; Brettauerovci mali pôvodne banku a zavčas – podľa vzoru veľkých židovských bankárskych rodín, ale, prirodzene, v oveľa skromnejších rozmeroch – sa rozišli z Hohenemsu, dedinky na švajčiarskych hraniciach, do sveta. Jedni odišli do St. Gallenu, iní do Viedne a Paríža, môj starý otec do Talianska, istý ujec do New Yorku a tieto medzinárodné styky im dodali väčší švih, väčší rozhľad a navyše istú rodinnú povýšenosť. V rodine nebolo malých obchodníkov či maklérov, iba bankári, riaditelia, profesori, advokáti a lekári, každý hovoril viacerými jazykmi a spomínam si, s akou samozrejmosťou prechádzali počas stolovania u mojej parížskej tety z jedného jazyka na druhý. Rodina starostlivo „dbala o seba“, a keď mladé dievča chudobnejších príbuzných dozrelo na vydaj, celá rodina sa poskladala na poriadne veno, len aby zabránila jej vydaju „pod úroveň“. Môjho otca síce rešpektovali ako veľkopriemyselníka, ale mama, hoci žila s ním v šťastnom manželstve, by nikdy nestrpela,

aby sa jej príbuzenstvo kládlo na jednu úroveň s naším. Táto pýcha všetkých Brettauerovcov, že oni pochádzajú z „dobrej“ rodiny, sa nedala vyhubiť, a keď mi ktorýsi z nich chcel prejavíť v neskorších rokoch mimoriadnu priazeň, blahosklonne utrúsil: „Ty si vlastne naozajstný Brettauer,“ sťa by chcel s uznaním povedať: „Predsa si len z toho správneho cesta.“

Tento šľachtický titul, ktorý si prisvojili viaceré židovské rodiny, aby mali pocit absolútnej moci, nás spolu s bratom už v detstve zväčša zabával, inokedy zlostil. Jednostaj nám pílili uši, že toto sú „fajnoví“ ľudia a hentí „nefajnoví“, každého priateľa skúmali, či je z „dobrej“ famílie a preverovali až do posledného ohnivka pôvod rodiny i majetku. Toto ustavičné klasifikovanie, okolo ktorého sa krútil každý rodinný a spoločenský rozhovor, sme vtedy pokladali za neobyčajne smiešne a snobské, pretože vo všetkých židovských rodinách napokon išlo len o rozdiel päťdesiatich alebo sto rokov, o ktoré prišli skôr či neskôr z toho istého židovského geta. Až oveľa neskôr som pochopil, že pojem „dobrej“ rodiny, ktorý sa nám chlapcom javil ako parodická fraška umelej pseudoaristokracie, vyjadruje jednu z najvnútornejších a najzáhadnejších tendencií židovskej podstaty. Vo všeobecnosti sa predpokladá, že vlastný a typický životný cieľ židovského človeka je zbohatnúť. Je to velikánsky omyl. Bohatstvo predstavuje preňho len účel, prostriedok k ozajstnému zmyslu a vôbec nie vnútorný cieľ. Vlastnou túžbou Žida, jeho imanentným ideálom, je vzostup do duchovna, do vyššej kultúrnej vrstvy. Už vo východnom ortodoxnom židovstve, kde sa intenzívnejšie prejavujú slabosti i prednosti celej rasy, je plasticky znázornená táto nadradenosť túžby po duchovne nad čírym materiálnom; zbožného človeka, učeného znalca biblie si v obci cenia tisíc ráz väčšmi ako boháča; dokonca aj ten najzámožnejší človek dá svoju dcéru za manželku radšej duchovnému, chudobnému sťa žobrák, než obchodníkovi. Táto nadradenosť duchovna prechádza u Židov rovnako všetkými stavmi; aj ten najúbohejší podomový obchodník, ktorý v čase i nečase vláči svoju nošu, sa pokúša dať vyštudovať aspoň jedného syna hoci za tých najťažších obetí a celá rodina si pokladá za česť, ak má medzi sebou niekoho, kto jednoznačne patrí do duchovnej sféry, profesora, učenca, hudobníka; akoby svojimi schopnosťami všetkých povýšil do šľachtického stavu. Morálne pochybná, od-